

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

■ Uiteengezet

Differentiatiebevorderende dialectische partnerrelatietherapie

Harrie Fokkens¹ en Rint de Jong

Harry Fokkens is groepspsychotherapeut bij GGZ Eleos in Zwolle.

Rint de Jong is systeemtherapeut/GZ-psycholoog bij GGZ Eleos in Zwolle en bij

Karakter, instelling voor kinder- en jeugdpsychiatrie Oost-Nederland in Enschede.

Trefwoorden: Willi, co-evolutie, collusie, differentiatie, echtpaar-groepstherapie, focusformulering

Samenvatting

De ecologische psychotherapie is ontwikkeld door de Zwitserse psychiater/psychotherapeut Jürg Willi. Willi werd vooral bekend door zijn collusiebegrip, waarmee hij doelde op het deels onbewuste samenspel tussen partners in het vormgeven van hun onderlinge relatie. Onder ecologische psychotherapie verstaat hij dat ook invloeden vanuit de omgeving bepalend zijn voor de wijze waarop relaties gedefinieerd worden en een individuele ontwikkeling gestalte krijgt. Daarbij gaat hij er vanuit dat de individuele ontwikkeling ondersteund dient te worden door de relatie. Willi maakt onder andere gebruik van inzichten vanuit de ontmoetingsfilosofie van Buber en de Chileense biologen Maturana en Varela in hun concept van de autopoiese. In dit artikel wordt de ontwikkeling in het werk van Willi beschreven tegen de achtergrond van de start in 2008 van een deeltijdbehandeling voor echtparen bij Eleos. Daar worden vijf tot zes echtparen behandeld gedurende tien weken met zowel groepspsychotherapie als creatieve therapie beeldend, op basis van het gedachtegoed van Willi.

Inleiding

In 2007 en 2008 brachten wij werkbezoeken aan Jürg Willi in Zurich. We zochten hem op om hem onze werkwijze voor te leggen die wij aan het ontwikkelen waren in het kader van een deeltijdbehandeling voor echtparen en gezinnen bij onze instelling. In toenemende mate krijgen wij te maken met echtparen en gezinnen die al geruime tijd, zonder succes, ambulant in behandeling zijn geweest. Wat Willi's denkwerk voor ons interessant maakt, is zijn

¹ Correspondentieadres: harrie.fokkens@eleos.nl.

insteek om bezig te zijn met de ontwikkelingsstappen die iedere partner kan maken. Daarbij ligt voor hem de focus niet op het echtpaar als specifieke eenheid, maar op het individu binnen het echtpaar en zijn of haar persoonlijke groei. Hij stelt de relatie ten dienste van de individuele ontwikkeling. In zijn werk krijgt het ‘auseinandersetzen’, een begrip waarop wij verderop terugkomen, een centrale rol. Er is daarbij sprake van een wederkerig groeiproces tussen de individuele groei en de ontwikkeling in de relatie.

In dit artikel gaan we in op deze dialectische, individuele groei van beide partners met behoud van de liefdesrelatie. We beschrijven dat aan de hand van de ontwikkeling in het werk van Jürg Willi, waarbij het aanvankelijke collusiebegrip verder uitgewerkt is in het concept van de co-evolutie. Wij lichten centrale begrippen van Willi toe en geven aan hoe we hiermee zijn gaan werken in de deeltijdbehandeling van echtparen. We besluiten dit artikel met een discussie.

Aanleiding

In de vakgroep voor systeemtherapie van Eleos is de loop van de jaren de wens gegroeid een nieuw behandelaanbod te ontwikkelen voor echtparen voor wie eerdere ambulante therapie ontoereikend bleek. In veel gevallen gaat het om echtparen van wie bij een van beide partners sprake is van persoonlijkheidsproblematiek. Complicerende factor voor onze specifieke doelgroep is dat echtscheiding vanwege christelijk-religieuze motieven een moeilijk te nemen stap is. Eleos is een landelijk werkende GGZ-instelling die zich met name richt op cliënten met een christelijke achtergrond.

Voor het nieuwe therapieaanbod hebben we een aantal uitgangspunten geformuleerd. We maken gebruik van groepstherapie en willen door de groepsdynamiek gestagneerde processen binnen het echtpaar in beweging krijgen. Daarnaast willen we een combinatie van verbale en non-verbale therapieën aanbieden. Dit alles binnen een beperkt deeltijdprogramma. Het werk van Willi gebruiken wij als kader voor onze visie op veranderingsmogelijkheden van deze echtparen.

Van intrapsychisch naar interpsychisch

Ruim dertig jaar geleden ging Willi op zoek naar een brug tussen de psychoanalytische psychotherapie en de toenmalige relatie- en gezinstherapie. Daar waar de psychoanalytische therapie met name gericht is op de intrapsychische realiteit, raakte Willi geïnteresseerd in de interpsychische processen tussen personen in samenhang met hun intrapsychische dynamiek. Met de ontwikkeling

van het collusiebegrip wees Willi op het onbewuste samenspel tussen mensen, in bijzonder tussen twee partners. Het begrip collusie is afgeleid van het Latijnse colludere, wat 'onder een hoedje spelen' betekent (Willi, 2008).

In de collusie delegeert de één eigen wensen, driften en angsten die zelf moeilijk te verdragen zijn, aan de ander. Het samenspel ontstaat wanneer deze delegatie aanhaakt bij een tegenovergestelde afweer van de ander. Voor deze persoon geldt dat in het oplossen van het conflict van de ander het eigen conflict niet aangegaan wordt. Willi ziet hierin niet zozeer een afweer van infantiele gevoelens maar veeleer een stagnatie van een volgende stap in de persoonlijke ontwikkeling.

In de collusie is er sprake van twee ogenschijnlijk complementaire posities, een regressieve en een progressieve, de Hulpeloze en de Redder. Maar vanwege de wederzijdse afhankelijkheid is er op betrekkingsniveau sprake van symmetrische posities. Zo kan bijvoorbeeld de Redder (progressieve positie) niet zonder de Hulpeloze (regressieve positie), in wie hij zijn eigen afhankelijkheidsbehoeften projecteert. In deze situatie ontstaat de vaste overtuiging dat beiden op een unieke manier voor elkaar bestemd zijn. Hoewel deze overtuiging hoge ontwikkelingsverwachtingen wekt, wijst Willi erop dat de noodzaak om dit precare evenwicht in stand te houden de mogelijkheden tot verdere groei en ontwikkeling eerder beperkt. Wanneer dat laatste optreedt en de onderlinge positieverdeling rigide is geworden, wordt een collusie problematisch. Daarbij zij opgemerkt dat een collusief samenspel in een aantal situaties ook een poging kan zijn om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden.

Collusies kunnen ontstaan in velerlei soorten relaties, zoals partnerrelaties, maar ook in gezinnen en therapeutische relaties.

Willi werkt er in zijn therapeutische benadering aan dat de betrokkenen zich bewust worden van deze gedelegeerde wensen, verlangens en angsten. Door deze bewustwording ontstaat ruimte voor individuele groei. De partners worden daarbij zelf verantwoordelijk gemaakt voor hun eigen individuele ontwikkelingsstap. Hij gebruikt hiervoor de Duitse term 'auseinandersetzen'. Het gaat hierbij vooral om het opheffen van de gefixeerde posities ten opzichte van elkaar. Willi streeft ernaar de relatie te behouden ten dienste van een meer adequate zelfontplooiing. Om de betekenis en de vorm van de collusie te onderzoeken en te begrijpen, grijpt Willi terug op de partnerkeuze en de ontwikkeling van de relatie. In de reflectie over de partnerkeuze met beide partners ontstaat meer zicht op de on vervulde wensen en onbewuste verlangens en angsten.

Dialectische ontwikkeling van de partnerrelatie

Met de vorming van het collusiebegrip legde Willi een basis voor latere ontwikkelingen in zijn denken. Beslissend voor deze ontwikkeling is geweest de verbreding van zijn visie op de individualiteit van de mens. In plaats van mensen te zien als monaden die aan elkaar voorbijtrekken zonder dat ze elkaars binnenwereld kunnen kennen anders dan via hun eigen projecties, zocht Willi naar mogelijkheden tot verbinding en ontmoeting tussen mensen. In de ontmoetingsfilosofie, en dan met name in de woorden 'Das Ich wird am Du' ('Ik' ontstaat aan het 'Jij') van Martin Buber (2003), herkende Willi het idee dat de persoon zich in de relatie ontwikkelt. Willi stelt dat dit ook sterk aansloot bij eigen ervaringen. In zijn boek *Die Kunst gemeinsamen Wachsens* (Willi, 2007b), schrijft hij dat hij door de ontmoeting met zijn vrouw en door contacten in zijn werk een meer neurotische ontwikkeling in zijn eigen leven heeft kunnen bijbuigen.

Het zijn de medemenselijke spanningsvelden die de psychische krachten uitdagen, structureren en bundelen. De persoon ontdekt en ontplooit zijn eigenheid in de relatie met de ander. Hiermee sluit Willi aan bij de dialectische filosofie die via Fichte en Hegel is ontwikkeld. Binnen deze dialectische benadering geldt dat een persoon zich ontwikkelt doordat hij weerstand ervaart bij andere personen. Vanuit zichzelf en de ervaren weerstand van de ander ontwikkelt men een nieuwe, gezamenlijke realiteit. Deze ontstaat bij uitstek in de dialoog tussen het ik en de ander. Buber (2003) heeft dit in zijn filosofie verder uitgewerkt. De werkelijkheid ligt tussen mij en de ander. Dat 'tussen' noemt hij de logos of de liefde. Daarbij gaat het niet om een soort versmelting van personen. Concreet betekent dit dat er niet één persoon actief overheersend, bezittend is en de ander passief, zich aanpassend en zich overgevend. Het draait niet om de één ('Ik') of om de ander. Maar in de ontmoeting tussen de Ik en de ander ontstaat een spanningsvolle dialoog waarin beide personen zichzelf blijven en samen zichzelf kunnen overtreffen. Ik functioneer daarbij als de Ander van de ander en besta in de gezamenlijke tegenwoordigheid zolang Ik de ander zichzelf laat zijn en hem bevestig.

Vanuit de nadruk in de dialectische ontmoetingsfilosofie op het 'tussen' tussen mensen valt te begrijpen dat Willi in zijn recente werk meer bezig is geweest met thema's als liefde en religie, zoals blijkt uit zijn boek *Psychologie van de Liefde* (2003) en zijn artikel *Die Sehnsucht nach der absoluten Liebe* (2005). Uit onderzoek van Willi en zijn medewerkers kwam onder meer naar voren dat echtparen aangaven dat 'liefde' hen het meeste samenhiel (Riehl-Emde, Tho-

mas & Willi, 2003). We merken op dat hiervoor binnen de systeemtherapie de laatste tijd weer meer aandacht is. Te denken valt aan de vijfdaagse dagbehandeling voor echtparen van Lieven Migerode in Leuven, waarbij als uitgangspunt 'de context is liefde' is gekozen.

In de therapeutische benadering van Willi komt de ontmoetingsfilosofie terug waar hij het accent legt op het 'uiteen halen' van echtparen ('auseinandersetzen'), ten gunste van de individuele ontwikkeling die door de collusie gestagneerd raakte (Willi, 2007b). Met het auseinandersetzen van partners (of het 'uit elkaar geplukt worden', zoals een van onze cliënten het verwoordde) bedoelt Willi dat men zich richt op zijn eigen ontwikkelingstaak, die in de collusie aan de ander werd gedelegeerd. Op die manier werkt hij aan de onderlinge afgrenzing. Dit maakt een meer open ontmoeting met de ander mogelijk, waardoor een context ontstaat die stimulerend werkt voor zowel de persoonlijke ontplooiing als voor de ontwikkeling van de relatie. De andere partner wordt ingezet om dit proces uit te dagen en voort te helpen.

Deze benadering van Willi heeft veel overeenkomsten met het werk van de Amerikaanse seksuoloog David Schnarch (2005). Schnarch noemt dit de *crucible approach*. Hij stelt in zijn concept het ontwikkelen en overeind houden van het zelfgevoel binnen de intimiteit van een liefdesrelatie centraal. Juist in de confrontatie met de andere partner is het van belang het zelfgevoel te kunnen vasthouden. Kenmerkend voor een rijpe relatie noemt hij het tegemoet treden van de partner zoals deze zelf is, zonder zich te veel afhankelijk te maken van de bevestiging of het oordeel van de ander. Dat kan de relatie verder brengen wanneer na de eerste fase van verliefdheid de partners geconfronteerd worden met de begrensde mogelijkheden van de ander om te voldoen aan de verwachtingen die men aanvankelijk gekoesterd heeft. Wordt deze confrontatie aangegaan dan biedt dit de mogelijkheid tot groei van het individu en van de relatie. Wordt deze confrontatie uit angst vermeden dan stagneert de relatie. Deze overeenkomst komt in de therapeutische benadering van Willi terug wanneer hij werkt met de verwijten die partners elkaar maken, net als Schnarch wanneer die partners stimuleert tot het aangaan van confrontaties. Achter het verwijt ziet Willi een verborgen relationele wens. Tegelijkertijd stelt hij dat in het verwijt vaak ook woorden wordt gegeven aan wat men onbewust weet over zichzelf. Juist het overeind blijven onder deze kritiek ziet Willi als teken van individuele groei binnen de relationele context, waarmee de partners zich ten opzichte van elkaar differentiëren. In deze zin is het verwijt een ontwikkelingsbevorderende boodschap (Willi, 2007a).

Van collusie naar co-evolutie

Met deze ontwikkeling in zijn denken ging Willi ook de beperking zien van het begrip collusie, dat een sterk pathologische kleuring heeft. Het principe van de wederzijdse beïnvloeding van de ontwikkelingsmogelijkheden die in het collusiebegrip zit, is hij, mede geïnspireerd door de dialectische visie op ontwikkeling, gaan uitwerken tot een algemener model voor ontwikkeling binnen relaties. Dit noemt hij het principe van de co-evolutie (Willi, 1998). Onder co-evolutie verstaat hij het wederkerige proces van het zich aan elkaar ontwikkelen, zowel het onvermijdelijk uitdagen van elkaar zichzelf te ontvouwen als daarop vervolgens antwoord geven aan elkaar. In de onderlinge weerstand die wordt ervaren, zit de uitdaging tot groei. Dit leidt zowel tot persoonlijke groei als tot groei van de relatie. Zo wordt in de relatie een gemeenschappelijke (onbewuste) basis geactiveerd binnen de grenzen van de ontwikkelingsmogelijkheden van de betrokkenen. Dit gezamenlijke ontwikkelingsproces krijgt concreet gestalte in de gemeenschappelijke (fysieke) wereld van het paar, zoals hun kinderen, werk, huis, vrienden, als ook in hun gedeelde ideeënwereld.

Naast de ontmoetingsfilosofie gebruikt Willi ook concepten uit de biologie, waarin het principe van co-evolutie eveneens wordt beschreven. Hij noemt zijn therapeutische concept dan ook de 'ecologische psychotherapie'. Een term die verwijst naar de nadruk die hij legt op hoe groei en persoonlijke ontwikkeling gestalte krijgt in wisselwerking met de omgeving en hoe in deze wisselwerking een eigen nieuwe wereld wordt gevormd.

Meer algemeen geformuleerd wordt in de systeemtherapie co-evolutie omschreven als het gegeven dat systemen zich nooit in een statische omgeving ontwikkelen, maar veeleer zichzelf ontwikkelend op deze omgeving inwerken en haar ontwikkeling meebepalen. In deze zin bijvoorbeeld beïnvloeden twee verschillende biologische soorten die in een jager-prooi-verhouding leven elkaar, vanwege hun wederzijdse afhankelijkheid, in hun evolutionaire aanpassingen (Simon, Clement & Stierlin, 2004). Initiërend voor co-evolutie is een verstoring van een evenwichtstoestand die voor een organisme of een systeem de uitdaging inhoudt zich aan te passen. Het is niet voorspelbaar hoe het systeem zal reageren. Bateson (1979) beschrijft het proces van co-evolutie als een stochastisch systeem van evolutionaire verandering. Daarmee bedoelt hij dat de uitkomsten deels toevallig tot stand komen en blijven bestaan zolang ze leiden tot een betere aanpassing. Binnen de biologie wordt dit gezien als een kenmerk van zelforganiserende processen, zoals onder meer beschreven wordt door de Chileense biologen Varela

en Maturana (1974) in hun concept van de autopoiese. Zij beschreven hoe levende organismen zichzelf organiseren, in antwoord op veranderingen (perturbaties) in hun omgeving. Deze aanpassing kan slechts plaatsvinden in zoverre de zelforganisatie daarbij overeind kan blijven en is vooraf onvoorspelbaar. Hierbij is het systeem in staat zichzelf te handhaven en verder te ontwikkelen ondanks maar ook dankzij veranderende omstandigheden.

Willi werkt het concept van de co-evolutie en zelforganisatie concreet uit in zijn therapieaanpak. Daarbinnen ligt de nadruk op de manier waarop iemand zijn omgeving vormgeeft zodat hij zijn mogelijkheden ('potentieel') kan ontplooiën, daarbij rekening houdend met de mogelijkheden ('valenties') en beperkingen die zijn omgeving biedt. Men probeert zijn omgeving actief vorm te geven ('accommoderen') en moet zichzelf ook aanpassen aan zijn omgeving ('assimileren'). De omgeving daagt hem uit zijn potenties waar te maken. Tegelijkertijd is de persoon zelf ook deel van de omgeving van de ander. In dit wederzijds uitdagen en beantwoorden ontstaat de wisselwerking van de co-evolutie.

In navolging van biologen noemt Willi de leefwereld die iemand op deze wijze creëert zijn niche. Deze niche is iemands relationele leefwereld, bestaande uit zowel zijn sociale als ook zijn materiële omgeving, waarmee hij zich actief in verbinding stelt en die hij zelf ook verder vormgeeft. Deze externe leefwereld vormt een afspiegeling van de eigen interne wereld. Tot de niche behoort al wat iemand om zich heen verzamelt, zijn huis en de inrichting daarvan, zijn bezit, zijn werk, zijn kinderen en zijn relaties. Bij het aangaan van een relatie ontwikkelt zich een nieuwe gemeenschappelijke niche. De relatie krijgt concreet vorm door de inrichting van een woning. Mede daardoor zorgen de partners ervoor dat hun relatie ook voor derden zichtbaar is. Het schept een kader waardoor aan de relatie een nieuwe concrete en kwalitatief andere realiteit wordt toegevoegd. In zijn therapieën gaat Willi hier nadrukkelijk op in. Door aandacht te besteden aan de partnerkeuze en de ontwikkelingsmogelijkheden die deze keuze inhield te onderzoeken, probeert hij zicht te krijgen op het gezamenlijke ontwikkelingsproces.

Tijdens onze supervisie bij Willi viel het ons op hoe Willi dit laat terugkomen bij het maken van een genogram. Willi vraagt vooral naar de ontwikkelingskansen die ontstonden door het aangaan van nieuwe relaties binnen het genogram. Vanuit zijn ecologische benadering stelt hij vragen als:

- Welke beroepsontwikkeling hebben je ouders gehad? Welke beperkingen kwamen ze tegen?

- Hoe werkt de beroepsontwikkeling van je ouders door in jouw leven?
- Welke invloed had je partner op jouw contact met je beide ouders?
- Waarom heb je deze partner gekozen en jouw partner jou?
- Ben je veranderd door het samenleven met jouw partner?
- Welke ontwikkeling heeft jouw partner voor jou mogelijk gemaakt?
- Heb je bij haar (of hem) een persoonlijke ontwikkeling mogelijk gemaakt?
- Wat van jou is in jouw kinderen verder ontwikkeld?
- Ontwikkelt een van de kinderen zich anders dan verwacht?
- Waarom heb je dit beroep gekozen?
- Heb je iets kunnen corrigeren ten opzichte van je gezin van herkomst?

Noodzakelijke veranderingen en noodzakelijke ontwikkelingen voltrekken zich met name door verander(en)de levensomstandigheden die dat vereisen of daar ruimte voor scheppen. Zo is het vaak de directe omgeving die ervoor zorgt dat er keerpunten in het leven van een mens optreden. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om veranderingen in werk, ziek worden, het krijgen van kinderen of het overlijden van een familielid. De crisis die hierdoor kan ontstaan, ziet Willi als een impasse in de ontwikkeling van zowel het individu als van het paar. In zijn therapie onderzoekt hij welke latente ontwikkelingsstap hierdoor geblokkeerd wordt en langs welke weg deze impasse opgeheven kan worden, zodat de persoonlijke groei voortgang kan vinden, ook al kiest men er daarbij voor de relatie te beëindigen. Nagegaan wordt welke belemmerende en begunstigende factoren aanwezig zijn voor de volgende ontwikkelingsstap, die vervolgens worden bewerkt waarna de stap kan worden gezet.

Focusformulering

Centraal in Willi's huidige therapeutische werk staat de focusformulering (Willi, 1996, 2003). Hierin komt kort samengevat het co-evolutionaire proces van de cliënten terug. De beschrijving van de focus wordt gemaakt met de cliënt en in zijn taal. Vanuit het ik-perspectief wordt de actuele relationele impasse beschreven en de veranderende omstandigheden die daartoe geleid hebben. Naast deze actuele beschrijving wordt de oorspronkelijke relatiedefinitie beschreven, met de individuele ontwikkelingsmogelijkheden die de relatie aanvankelijk mogelijk maakte en dat wat vermeden kon worden door het aangaan van de relatie. Ten slotte wordt beschreven welke volgende ontwikkelingsstap mogelijk is en welke persoonlijke en situationele omstandigheden dit bevorderen dan wel beperken. De formulering eindigt met een concrete

stap die als eerste gezet kan worden. Deze stap is ontwikkelingsgericht, concreet geformuleerd en houdt rekening met de actuele omstandigheden van de cliënt. De focusformulering kan zowel op relatieniveau geformuleerd zijn als op individueel niveau.

Toepassing van de ecologische visie bij Eleos

In ons zoeken naar een vorm van dagbehandeling bij Eleos voor echtparen hebben wij ons gebaseerd op het werk van Willi. Juist het ‘auseinandersetzen’ is voor ons een belangrijk aanknopingspunt geworden. In onze therapie zoeken we een benadering die anders is dan wat in voorafgaande therapieën reeds geprobeerd is. We merken bij deze echtparen regelmatig dat ze op inhoudsniveau ons een relatiedefinitie aanbieden waarin ze van ons vragen hen samen als een eenheid te zien, terwijl op betrekkingniveau hun relatiedefinitie veel minder een eenheid is. In deze discongruentie tussen de relatiedefinitie op inhouds- en betrekkingniveau tekent zich vaak de impasse af waarin het echtpaar zich bevindt. We herkennen hierin de sporen van een collusie binnen de relatie. Het doel van onze benadering is dat er meer congruentie gaat ontstaan tussen de beide relatiedefinities.

De vrouw van een van de echtparen uit de groep was bijna obsessief bezig met haar twijfel of ze de juiste partner had getrouwd. Zij presenteerde de wens een volmaakte relatie te willen, waarbij nauwelijks sprake kon zijn van enige differentiatie. Deze volmaakte relatie projecteerde ze in voorstellingen van een geïdealiseerde relatie uit het verleden. Ondertussen bleek in de echtpaardynamiek dat ze haar partner vrijwel geen plek toedichtte en zijn seksuele wensen uitdaagde om ze vervolgens af te wijzen. Meneer bleef onvermoeid pogen zichzelf op te offeren door haar te helpen in haar vertwijfeling, ondertussen voortdurend proberend grip op haar te krijgen.

In de therapie is mevrouw stilgezet bij de realiteit van haar twijfel als een spiegel van haar eigen moeite met teleurstellingen. Door in de groep stil te staan bij haar eigen dilemma poogden we haar sterker te maken de frustratie in zichzelf te verdragen zonder voortdurend weg te vluchten naar de geïdealiseerde relatie. Confrontaties met deze realiteit door medegroepsleden waren hierin zeer behulpzaam. Hiermee ontwikkelde ze een reëler zicht op zichzelf en op haar relatie. Meneer is zijn agressieve tendens gaan onderkennen en kon deze in verband brengen met de angst zijn vrouw niet voor zich te kunnen winnen. Hij heeft er afstand van genomen en is zich meer gaan richten op zijn ontwikkeling in werk en relaties met vrienden. Hierdoor ontstond meer ruimte binnen de relatie.

Het 'auseindersetzen' is voor ons een sleutelbegrip geworden. Met behulp van 'auseindersetzen' wordt de beperkende oplossing zoals die tot uiting komt in de collusie bewerkt, zodat men meer uitkomt bij het eigen conflict en uitgedaagd wordt een eigen, haalbare en concrete persoonlijke ontwikkelingsstap te zetten. Daarbij is er oog voor de brede dagelijks context van het echtpaar, zoals werk of taakverdeling ten aanzien van de kinderen. We gaan ervan uit dat de ontwikkelingsstap van een of beide partners ook kan leiden tot groei op echtpaarniveau. We laten dit terugkomen in de focusformulering die samen met het echtpaar in de voorbereidende gesprekken voor de groep wordt gemaakt.

We hebben gekozen voor een vorm van groepstherapie voor deze echtparen. De groep biedt een rijker gevarieerde omgeving zodat de mogelijkheden voor 'perturbaties' ofwel verstoringen van het verstarde evenwicht van een echtpaar groter zijn, evenals de mogelijkheden voor co-evolutionaire processen. Tegelijkertijd biedt de groep meer mogelijkheden om voldoende zelforganisatie overeind te houden doordat de therapeutische druk verdeeld wordt over meerdere echtparen en doordat er meerdere identificatiemogelijkheden zijn met andere echtparen.

In een van de groepsessies bracht een vrouw het overspel van haar man ter sprake. Eén van de andere echtparen, dat nadrukkelijk als een sterke eenheid gezien wilde worden, koos er aanvankelijk voor de buitenechtelijke relatie van meneer te verzwijgen. In een latere sessie, toen ze aan het andere echtpaar hadden ervaren dat verdergaande differentiatie binnen de relatie niet hoeft te leiden tot het uiteenvallen van die relatie, brachten ze het alsnog in. Binnen de groep kon meneer zich vervolgens meer gaan differentiëren doordat hij door groepsleden uitgedaagd werd meer van zichzelf kenbaar te maken, waarvoor hij ook erkenning kreeg. Mevrouw kon gevoelens van schaamte en onmacht beter verdragen en vond andere manieren om haar man aan zich te binden dan slechts het geheim van het overspel.

Met termen uit de ecologische psychotherapie kan gezegd worden dat de echtparen en de therapeuten in de groep ook een nieuwe eigen 'niche' vormen. Doordat meerdere personen materiaal kunnen inbrengen (meerdere 'perturbaties'), worden de andere groepsleden uitgedaagd daarop te reageren. Daarmee worden op groepsniveau (onbewuste) beperkende oplossingen als vormen van afweer geactiveerd. Zo kunnen min of meer verborgen of onbewuste conflicten manifest worden. Met een begrip uit de groepspsychotherapie noemen we dit het *focal conflict* (Berk, 2005). Dit *focal conflict* beschrijft de wens, de tegenkracht en de oplossing op groepsniveau, die ook als afweer op

dat niveau gezien wordt. De groepstherapeuten pogen dit zichtbaar te maken door het *focal conflict* te onderzoeken en te bespreken.

Het *focal conflict* van dit echtpaar was hun krampachtig streven gezien te worden als een hechte eenheid, waarbij het geheim houden van het overspel voor de groep een samenbindende kracht was. Deze beperkende oplossing kon in de groep worden losgelaten ten gunste van de verruimende oplossing van het delen. Door de groepstherapie kan zo de onderlinge differentiatie meer op gang komen. Ook hierin komt het 'auseinandersetzen' terug en proberen we op groepsniveau de collusieve tendensen te bewerken.

Opzet van het programma

In 2008 zijn we gestart met een beperkt dagklinisch programma voor echtparen. We hebben gewerkt met vijf echtparen die gedurende tien weken een dagdeel in de week in therapie zijn. Voorafgaande aan deelname aan de therapiegroep wordt, na de intake, intensief met het echtpaar gewerkt om tot een focusformulering naar het model van Willi te komen. In de praktijk gaat het om drie tot vijf poliklinische therapiegesprekken met twee systeemtherapeuten. Een van hen is betrokken bij het dagklinisch programma. De focus met de te nemen ontwikkelingsstap is leidraad in het dagklinisch programma. De foci worden in het dagprogramma gedeeld met de andere echtparen. Zij staan op flaps die bij iedere bijeenkomst aanwezig zijn. De focus helpt om de therapie te blijven verbinden met de dagelijkse realiteit van ieder echtpaar, op concreet niveau. Ook helpt het de betrokkenen gericht te zijn op de eigen ontwikkelingsstap, onafhankelijk van hun partner.

Tijdens de tien weken bestaat het programma uit 1,5 uur groepspsychotherapie en 1,5 uur creatieve therapie beeldend. In de groepspsychotherapie en in de creatieve therapie komen dezelfde thema's aan de orde.

De wijze van bewerking van de foci en de thema's die in de groep aan de orde komen, hangen samen met de fase waarin de groep zich bevindt. Tijdens de beginfase wordt met elkaar kennisgemaakt en worden de foci met elkaar gedeeld en verkend aan de hand van actuele gebeurtenissen (in en buiten de groep). In de middenfase worden de foci doorgewerkt waarbij van 'buiten naar binnen' wordt gewerkt. Dat wil zeggen dat in het algemeen een situatie van buiten de groep wordt ingebracht. Vervolgens wordt de situatie gethematiseerd en verbonden met wat in de groep wordt waargenomen in de onderlinge interacties. In de laatste fase wordt afscheid genomen en wordt als het ware 'van binnen naar buiten' gewerkt. De thema's die in de groep spelen, worden

verbonden met de individuele thema's en de betekenis daarvan voor de partnerrelatie. Daarbij wordt teruggekomen op de focusformulering.

Na de tien bijeenkomsten is er een poliklinisch vervolg met de partners door de therapeuten die ook de voorbereiding op deelname aan de groep (o.a. het vaststellen van de focus) hebben begeleid. Nagegaan wordt in hoeverre de volgende ontwikkelingsstap gezet is en hoe deze geconsolideerd kan worden.

Deze vorm van behandeling is nieuw voor Eleos en wordt geëvalueerd met onderzoek. Daartoe heeft elke partner vooraf, aan het einde van het groepsprogramma, de Symptoms Check List (SCL-90) ingevuld voor het meten van de psychiatrische klachten (Arrindell & Ettema, 1975) evenals de Interactionele Probleem Oplossings Vragenlijst (IPOV) gericht op het probleemoplossend vermogen van de partners (Lange 1983). Zes en achttien maanden na afronding van het programma wordt hen gevraagd deze vragenlijsten opnieuw in te vullen. Hiermee kunnen we aansluiten bij lopend onderzoek, zoals dat wordt gedaan bij het Kenniscentrum voor relatietherapie De Keerkring, onderdeel van GGZ Drenthe.

Discussie

De opvattingen van Willi hebben ons nieuwe mogelijkheden geboden in het werken met stagnerende processen binnen echtparen. De kracht ligt er voor ons in dat Willi's model ontwikkelingsgericht is en heel concreet blijft, waardoor gewerkt wordt aan haalbare stappen. Wij gebruiken zijn manier van werken om via het proces van het 'auseinandersetzen' in de context van de relatie de individuele groei te stimuleren.

Met de sterke nadruk op de individuele groei positioneert Willi zichzelf ook meer aan de rand van de systeemtherapie. Hij neemt daarbij niet zozeer het echtpaar met zijn eigen structuren, regels, spelen en regelcrisissen als systemische eenheid. Veel meer stelt hij de personen centraal met hun motieven, wensen, fantasieën en angsten, die samen een eenheid ontwikkelen om doelen te bereiken die ze alleen niet zouden kunnen bereiken. Die doelstellingen ziet hij als individueel ingekleurd, onderling verschillend van elkaar en soms ook conflicterend met elkaar (Willi, 2003). Willi werkt niet zozeer met de werkelijkheidsconstructies die betrokkenen hebben, maar veel meer met de concrete vormgeving van de relatie in de fysieke wereld. Hoewel zijn kracht ligt in het concrete niveau van werken en het houvast dat de focusformulering biedt, zien we daarin ook een beperking. Er gaat ook de suggestie van uit dat

ontwikkeling stuurbaar is. Hierin onderscheidt Willi zich in zijn opvatting van het co-evolutieconcept van iemand als Bateson (1979) die de co-evolutie juist beschrijft als een onvoorspelbaar proces. Een systeem kan door veranderingen worden uitgedaagd om te streven naar een betere aanpassing en zich daardoor verder ontwikkelen, maar hoe die ontwikkeling verloopt, is niet te plannen.

Wij hebben geprobeerd op deze beperkte stuurbaarheid te anticiperen door groepsgericht te gaan werken, omdat we het idee hebben dat dit meer mogelijkheden biedt voor co-evolutie. Het echtpaar wordt in de groep geconfronteerd met een grotere onvoorspelbaarheid en het aantal verstoringen van hun evenwicht neemt toe evenals de mogelijkheden zich via de anderen verder te ontwikkelen.

Een discussiepunt voor deze vorm van kortdurende groepspsychotherapie is dat op veel verschillende niveaus kan worden geïntervenieerd, namelijk op het niveau van het vigerende *focal conflict* in de groep als wel op het individuele en het echtpaarniveau. Tevens moeten we oog hebben voor de overdrachten tussen de verschillende subsystemen. Door te werken met deze verschillende niveaus van interveniëren, wordt deze groep therapeutisch technisch gezien interessant en uitdagend. We hanteren ook Willi's uitgangspunt 'Think big, act small'. Wij hebben ervoor gekozen om met name in de eerste fase van de groep interventies te doen op individueel en op groepsniveau. Het interpersoonlijk leren als individu in een groep komt daardoor mogelijk ook beter tot zijn recht. Wij vonden het heel verrijkend voor de groep dat er gesprekken op gang kwamen tussen vrouwen onderling en mannen onderling. Dat werkte ons inziens versterkend voor de eigen genderidentiteit. De andere 'gender' mocht even zwijgend luisteren.

Niet alleen voor partners is het 'auseinandersetzen' van belang, dat geldt evenzeer voor de vijf partnersystemen die de groep vormden. Ieder echtpaar heeft zijn eigen ontwikkeling. Het helpt om de foci zo concreet mogelijk te bespreken.

Om het eigen proces te volgen houdt het behandelteam wekelijks een intervisiemoment. Daarbij hebben we ook bij ons zelf het parallelproces opgemerkt dat het ons therapeuten ook moeite kost te verdragen dat ontwikkelingsmogelijkheden soms beperkt zijn en dus ook niet direct stuurbaar.

Onze impasse in het werken met echtparen die voor ons aanleiding is geweest een nieuwe behandelvorm te zoeken, heeft ons als behandelteam nieuwe mogelijkheden gegeven. In deze ontwikkelingstocht hebben we opnieuw ontdekt dat het Duitse taalgebied op systeemtherapeutisch gebied veel te bieden heeft.

Naar ons idee is de oriëntatie in ons land soms wat te sterk gericht op het Angelsaksische taalgebied. Samen met Willi zijn wij een proces van co-evolutie aangegaan. Het heeft ons een boeiende werkwijze opgeleverd waarbij de eerste onderzoeksresultaten ons bevestigen in de ingeslagen richting. Op termijn willen we dit verder uitwerken naar een aanbod voor gezinnen, waarvoor Willi (1996) zijn werk zelf ook heeft toegepast.

Literatuur

- Arrindell, W.A. & Ettema, J.H.M. (1975). *Symptoms checklist*. Amsterdam: Harcourt.
- Bateson, G. (1979). *Mind and nature: a necessary unity*. New York: Dutton.
- Berk, T. (2005). *Leerboek groepspsychotherapie*. Utrecht: Tjdstroom.
- Buber, M. (2003). *Ik en Jij*. Utrecht: Erven Bijleveld.
- Lange, A. (1983). *Interactionele Probleem Oplossings Vragenlijst*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Riehl-Emde, A, Thomas, V. & Willi, J. (2003). Love: an important dimension in marital research and therapy. *Family Process*, 42, 253–267.
- Schnarch, D. (2005). Die Leidenschaftliche Ehe: Die Rolle der Liebe in der Paartherapie. In: J. Willi & B. Limacher, *Wenn die Liebe Schwindet: Möglichkeiten und Grenzen der Paartherapie*, 184–211. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Simon, F.B., Clement, H. & Stierlin, H. (2004). *Die Sprache der Familientherapie: ein Vokabular*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Varela, F., Maturana, H. & Uribe, R. (1974). Autopoiesis: the organisation of living systems: it's characterisation and a model. *Biosystems*, 5, 187–196.
- Willi, J. (1996). *Ökologische Psychotherapie*. Göttingen: Hogrefe.
- Willi, J. (1998). Die ökologische Dimension der Paartherapie: Ein aus der Paartherapie entwickeltes theoretisch Modell. *Psychotherapeut*, 38, 69–79.
- Willi, J. (2003). *Psychologie van de liefde: jezelf ontwikkelen door partnerrelaties*. Tiel: Lannoo.
- Willi, J. (2005). Die Sehnsucht nach der absoluten Liebe. In: J. Willi & B. Limacher, *Wenn die Liebe schwindet: Möglichkeiten und Grenzen der Paartherapie*, 15–42. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Willi, J. (2007a). *Wendepunkte im Lebenslauf*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Willi, J. (2007b). *Die Kunst gemeinsamen Wachsens: Ko-Evolution in Partnerschaft, Familie und Kultur*. Freiburg: Herder.
- Willi, J. (2008). *Therapie der Zweierbeziehung*. Stuttgart: Klett-Cotta.